

Сьогодні ховають письменника. Наче остання маніфестація. Небувалий натовп; натовп мовчазний, шанобливий, анархічний; натовп блокує вулиці й бульвари довкола кладовища Монпарнас. Скільки їх? Тридцять тисяч? П'ятдесят? Менше? Більше? Важливо те, щоб на його похороні обов'язково були люди. Якби йому сказали, що довкола нього буде така штовханина, він не повірив би. Це його насмішило б. Він особливо не переймався темою похорону, адже очікував, що буде похований насіх, оплакуваний дванадцятьма прихильниками, аж ніяк не з почестями Гюго чи Толстого. Ще ніколи за ці півсторіччя не збиралося стільки люду, щоб віддати шану інтелектуалові. Так, ніби він був знаковим чи загальноновизнаним. Для чого вони тут, усі вони? Уже з того, що про нього відомо, вони не мали б приходити. Що за абсурд — ушановувати людину, яка помилялася практично-таки в усьому; чоловіка, що повсякчас сходяв на манівці й упевнено змарнував талант на переконаний захист невірдуваного. Їм би доречніше піти на похорони тих, хто не помилявся й кого він зневажав і невтомно критикував. До них ніхто не прийшов.

Так, за його промахами ховалося щось іще, було щось дивовижне в цьому чоловічковві: несамовита жага перебороти долю силою духу, рухатися вперед усупереч будь-якій логіці, не відступати попри очевидну поразку, долати перешкоди як у виграшних справах, так і в напевно приреченій боротьбі; жага споконвічного, невідступного та неспинного боріння. До кладовища не потрапиш: люд затоптує могили,

видирається на пам'ятники й перекидає стели, аби наблизитися й бодай глянути на труну. Скидається на похорон суперзірки чи святого. Ні, то не покійника ховають. Це старий світогляд погребують разом із ним. Нічого не зміниться, і ми це знаємо. Кращим наш світ уже не стане. Хочете вірте, хочете ні. Наразі наші загиблі сподівання та втрачені ілюзії однією ногою в могилі — разом із ним. Сьогоднішнє збіговище — свого роду відпущення гріхів, спокута помилок на славу ідеалу.

Для жертв уже нічого не зміниться: жодного виправдання, відшкодування або першокласного похорону. Чи буває щось гірше, ніж заподіяти зло, коли прагнув творити добро? Ми ховаємо всю минулу епоху. Нелегко жити у світі без надії.

Наразі вже не ведеться рахунок. Не підсумовується результат. Тут усі рівні, бо кожен помиляється. Я прийшов не заради мислителя. Я ніколи не розумів його філософії, його театр вважав «неістинним», а романи — я їх уже забув. Я прийшов за давніми спогадами. Натовп мені нагадав, ким він був. Неможливо оплакувати героя, який підтримував карателів. Я розвертаюсь. Потім поховаю його в якомусь закутку розуму.

Існують квартали з недоброю славою, що відкинуть вас у власне минуле і де бажано не вештатися. Думаєш: не згадуєш — отже, усе забув; але пройде швидко завше наготові. Я унікав Монпарнасу. Там блукали фантоми — перед ними я безпорадний. Одного з них я й помітив перед собою на бічній алеї бульвару Распай. Я впізнав його незрівнянне пальто зі світлими шевронами а-ля Гамфрі Богарт п'ятидесятих. Деяких людей упізнаєш за їхнім кроком. Павло Цибулька — ортодокс, король грандіозних ідеологічних розбіжностей і низькосортних жартів, неквапливо наближався своєю зарозумілою й пихатою ходою. Я випередив його. Він погладшав та вже не міг застібнути пальто. Через сидуку волосся він скидався на якогось художника.

— Павле.

Він зупинився, глянув на мене, пригадуючи, де ж бачив це обличчя.

Здається, я викликав тривожний невизначний спогад. Він заперечно мотнув головою — не впізнав.

— Це я... Мішель. Пригадуєш?

Він кинув на мене недовірливий погляд — підозрілий, як завжди.

— Мішель?.. Малий Мішелю?

— Стривай, тепер я став більшим за тебе.

— Малий Мішелю!.. То це вже скільки часу минуло?

— Саме тут ми бачилися востаннє, стосовно Саші. Минуло п'ятнадцять років.

Ми стояли мовчки, охоплені спогадами. За мить міцно обійнялись. Він сильно притис мене до себе.

— Я б тебе не впізнав.

— А от ти зовсім не змінився.

— Не глузуй з мене. Я набрав добру сотню. Це все дієти.

— Радий знову тебе бачити. Решта не з тобою? Ти прийшов сам?

— Та йду на роботу. Ще не на пенсії.

Його протяжний богемський акцент став досить жвавим. Ми пішли до «Селекту» — брасерії, де, здається, усі його знали. Заледве ми сіли, офіціант одразу приніс йому міцної кави та скляночку холодного молока, а тоді прийняв моє замовлення. Павло потягнувся й поцупив із сусіднього столика кошик круасанів та солодко глितнув аж три, не припиняючи розмови, до того ж говорив украй виразно, попри набитий рот. Близько тридцяти років тому Павло втік із Чехословаччини й жив у Франції на пташиних правах. Йому поталанило уникнути чистки, яка зачепила Сланського¹,

¹ Рудольф Сланський (1901—1952) — генеральний секретар ЦК Комуністичної партії Чехословаччини (1945—1951). Був заарештований за сфабрикованим звинуваченням в антипартійній діяльності й державній зраді та страчений. (Тут і далі прим. ред., якщо не зазначено інше.)

колишнього генсека компартії, та Клементіса¹, міністра закордонних справ, близького соратника першого. Колишній посол у Болгарії, автор довідкового видання «Берестейський мир: дипломатія і революція», за яке не брався жоден паризький видавець, Павло був нічним сторожем готелю в Сен-Жермен-де-Пре, у кімнатці на горішньому поверсі якого й жив. Він сподівався відшукати старшого брата, який наприкінці війни дістався США, а поки чекав на візу, у якій відмовляли через його минуле.

— Вони не дадуть мені візи, і я не побачусь більше з братом.

— Я знаю одного аташе з посольства. Можу з ним поговорити.

— Не забивай собі голову. На мене досьє завбільшки з мене самого. Я ж там співзасновник КПЧ².

— Це правда?

Він знизав плечима, наче вже змирився.

— Коли ти студент у Празі тридцятих років — вибір очевидний. Ти або за гнобителів, або за пригноблених. Я не вибирав табір. Я в ньому народився. Я був молодим і переконаним у нашій правоті, був упевненим, що для країни альтернативи немає. Це правда: я був партійним працівником. У мене був диплом юриста. Я вірив, що масові електрифікація та освіта породять нову людину. Годі було й уявити, що незабаром комунізм перетравить нас усіх. Щодо капіталізму сумнівів не було. Під час війни вибір явний: ти за комуністів чи за фашистів. Гірше було тим, хто не вибрав, на чиєму він боці. Ми впевнено рухалися вперед. Вагань у мене не виникало. Але після звільнення все пішло не за планом. Сьогодні, коли моїх друзів повісили, сім'ю шантажували, аж доки вони мене не зреклися, їм на це начхати. Їм не потрібен старий комуняка, отож я вирішив

¹ Володимир Клементіс (1902—1952) — міністр закордонних справ Чехословаччини в уряді Рудольфа Сланського. Звинувачений за участь в антидержавному заговорі («Справа Сланського»), страчений.

² КПЧ — Комуністична партія Чехословаччини.